

Minima Philosophica: Vrije keuze rond het levenseinde

It's good to touch the green, green grass of home...

De Coöperatie Laatste Wil (CLW) en de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde (NVVE) over zelfbeschikking over het levenseinde: is in Oostenrijk en Duitsland het gras inderdaad groener, de sneeuw witter en de zelfbeschikking over het levenseinde groter?

Ton Vink

Abstract

The verdict in the court case against the Dutch state in order to decriminalise assisted suicide for people who wish to end their lives, is no surprise. The practical realization of the right to self-determination over one's end of life, including the right to be able to receive or provide any necessary assistance, is only possible when accompanied by an awareness of a duty to use that right responsibly. Removing the penalization of providing assistance with this self-determination can therefore only be effected if it is accompanied by a careful practice of such assistance.

Keywords: art. 294 Sr; hulp bij zelfdoding, Europese verdrag voor de Rechten van de Mens, recht en plicht, zelfbeschikking.

Inleiding

Op 14 december 2022 deed de rechtbank Den Haag uitspraak in een zaak die was aangespannen door de Coöperatie Laatste Wil (CLW) tegen de Staat der Nederlanden. Inzet was de rechtmatigheid van het verbod op hulp bij zelfdoding zoals dat is geformuleerd in art. 294 lid 2 van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht en dat, zo betoogden de eisers, in strijd is met art. 8 van het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens, het artikel dat het privéleven van de Europese burger moet beschermen. De Nederlandse

Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde (NVVE) schaarde zich met nadruk achter de actie van de CLW.

Artikel 8 EVRM

In wat formeel heet het *Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden*, luidt artikel 8 onder *Titel I Rechten en Vrijheden* als volgt:

Recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven

1. Een ieder heeft het recht op respect voor zijn privé leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.
2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Het vonnis van de rechtbank was voor de eisers een teleurstelling en bestond voor een deel uit niet-ontvankelijkheid van de eisers, voor een ander deel uit afwijzing van hun vorderingen. De rechtbank liet daarbij weten dat het recht om zelf te beslissen over het eigen levenseinde inderdaad wordt beschermd door artikel 8 EVRM, maar dat jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens duidelijk maakt dat dit zelfbeschikkingsrecht niet zó ver gaat, dat er ook sprake zou zijn van een *recht* om hulp bij zelfdoding te kunnen krijgen. En tevens is er geen sprake van een *plicht* voor de verdragsstaten om een waardige zelfdoding mogelijk te maken. Daarnaast brengt het tweede lid van het artikel met zich mee dat een inmenging door de overheid op de door art. 8 beschermde rechten is toegestaan, wanneer dat een legitiem doel dient en noodzakelijk is in een democratische samenleving. En uit de jurisprudentie blijkt duidelijk dat de verdragsstaten daarbij een *ruime beoordelingsruimte* ('margin of appreciation') toekomt, niet in de laatste plaats waar het, zoals hier, gaat om gevoelige onderwerpen waarover internationaal geen of slechts zeer weinig overeenstemming bestaat.

Artikel 2 EVRM

Zoals bekend is er binnen deze thematiek en de daarbij behorende jurisprudentie nóg een artikel uit het EVRM onder dezelfde Titel I dat een belangrijke rol speelt, namelijk Artikel 2. Dat luidt:

Recht op leven.

1. Het recht van een ieder op leven wordt beschermd door de wet. Niemand mag opzettelijk van het leven worden beroofd, behoudens voor de tenuitvoerlegging van een gerechtelijk vonnis wegens een misdrijf waarvoor de wet in de doodstraf voorziet.
2. De beroving van het leven wordt niet geacht in strijd met dit artikel te zijn geschied ingeval zij het gevolg is van het gebruik van geweld, dat absoluut noodzakelijk is.

Die ‘absolute noodzaak’ wordt vervolgens nog iets nader toegelicht. Maar belangrijk is dat dit art. 2 EVRM voor verdragsstaten een procedurele en een materiële plicht met zich meebrengt. De *procedurele* plicht wil zeggen dat nationale autoriteiten overlijdensgevallen zorgvuldig moeten onderzoeken en indien nodig, al dan niet strafrechtelijke, maatregelen dienen te treffen ten aanzien van diegenen die verantwoordelijk zijn voor het overlijden. De *materiële* plicht brengt met zich mee dat nationale autoriteiten de verplichting hebben om zich naar vermogen in te spannen teneinde te voorkomen dat mensen vroegtijdig overlijden. Dat kan bijvoorbeeld door te zorgen voor toegankelijke en veilige medische zorg. Maar het impliceert ook dat de Nederlandse Staat op grond van dit artikel 2 EVRM het recht op leven dient te beschermen door zoveel mogelijk te voorkomen dat kwetsbare personen in een opwelling besluiten hun leven beëindigen, of dat een zelfdoding plaatsvindt zonder dat de beslissing daartoe vrijwillig en met volledige kennis van zaken is genomen.

Zoals gezegd was het vonnis voor de eisers en hun sympathisanten een teleurstelling. Dat is echter, zacht uitgedrukt, nogal merkwaardig want het vonnis – gebaseerd op art. 8 EVRM, art. 2 EVRM, en de ruime ‘margin of appreciation’ – lag wel heel erg voor de hand.¹

¹ Dat heb ik in het voorafgaan al duidelijk gemaakt in: “Over artikel 294 Sr, de Coöperatie Laatste Wil, zelfbeschikking en verantwoordelijkheid”, *Filosofie & Praktijk* 42 (2021) 2, 54-70; en in: “Gelukkig niet meer praktiserend, of: ‘Ik wil verdomme dat er iets gebeurt’, over de handel in Middel X”, *Filosofie & Praktijk* 43 (2022) 58-65. Zie voor beide stukken: www.ninewells.nl onder Recente Publicaties.

Groener gras en wittere sneeuw

Waar het me echter in deze bijdrage² in het bijzonder om gaat, is de curieuze neiging bij zowel de NVVE als de CLW om in hun verdediging van hun zaak en in hun commentaar en reactie (14 december 2022) op de – nogmaals voor de hand liggende – uitspraak, de situatie in Oostenrijk en Duitsland op het gebied van zelfbeschikking rond het levenseinde aan Nederland tot voorbeeld te stellen. De NVVE doet dat onder de kop “In Duitsland en Oostenrijk kan het wel” en laat onder meer weten:

Het recht om ‘zelf te bepalen hoe en wanneer te sterven’ is al erkend door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. In 2011 besliste het Europees Hof in Straatsburg dat ieder mens het recht heeft om zelf te bepalen op welk moment en op welke wijze hij of zij wil sterven. In Duitsland en Oostenrijk trokken rechters uit het zelfbeschikkingsrecht de conclusie dat mensen recht op een ‘zelfgekozen dood’ hebben en daarbij de hulp van anderen mogen vragen. De NVVE vindt dat Nederland zou moeten erkennen dat de huidige wet te weinig rekening houdt met het zelfbeschikkingsrecht en deze uitspraken moeten aangrijpen om het verbod op hulp bij zelfdoding aan te passen.

En naast de argumenten ter zitting en in de tenlastelegging voegt de CLW daar (ook 14 december 2022) onder meer aan toe:

Nederland treedt niet in de voetsporen van Duitsland en Oostenrijk waar een humaan en in eigen regie sterven met vrijwillige hulp van dierbaren wel mogelijk wordt gemaakt.

Je zou daaruit kunnen afleiden dat men bij de NVVE en de CLW afdoende op de hoogte is van hoe de kaarten rondom het thema ‘stervenshulp’ in de beide vermelde landen geschud zijn, om welke reden de situatie in die beide landen aan Nederland ten voorbeeld gesteld zou kunnen worden. Maar voor wie kennis heeft van, dan wel bereid is zich te buigen over, de situatie rondom de mogelijkheden en onmogelijkheden van stervenshulp in zowel Oostenrijk als Duitsland, kan niet anders dan zich verbazen over deze neiging tot idealiseren van deze ‘situatie elders’, ook nog eens ten nadele van de situatie in eigen land.

² Met dank aan Govert den Hartogh voor zijn commentaar op een eerdere versie.

Voor de goede orde: niet alleen de situatie in Oostenrijk en Duitsland, ook die in Nederland bevindt zich uiteraard (het Europees recht gaat voor) binnen een Europees juridische kader. Dat kader wordt zoals we zagen geleverd door art. 8 EVRM ('privacy') en art. 2 EVRM ('recht op leven'), plus bijbehorende jurisprudentie³. Daarnaast spelen de meer recente uitspraken binnen dat Europese juridische kader van het Duitse Bundesverfassungsgericht van 26 februari 2020 en van het Oostenrijkse Verfassungsgerichtshof van 11 december 2020 een interessante rol⁴.

Overigens ga ik er even vanuit dat men zowel bij de NVVE als bij de CLW op de hoogte is van het feit dat we in Nederland al sinds 2002 een tamelijk goed functionerende 'Wet Toetsing Levensbeëindiging op verzoek en Hulp bij zelfdoding' kennen. Daarbij onderstreep ik volledigheidshalve dat die wet dus niet alleen betrekking heeft op de toetsing van 'Levensbeëindiging op verzoek' maar ook op de toetsing van 'Hulp bij zelfdoding'. De slechte gewoonte om naar deze wet te verwijzen als 'WTL' in plaats van 'WTLH', maakt duidelijk dat die toevoeging niet overbodig is. Maar goed, nu het Oostenrijkse en Duitse ideaal.

Oostenrijk

In Oostenrijk kent men géén WTL, dat wil dus zeggen géén Wet Toetsing Levensbeëindiging op verzoek. Dergelijke levensbeëindiging op verzoek is en blijft daar strafbaar. Men kent in Oostenrijk ook géén WTLH, dus een wet zoals we die in Nederland kennen. Men kent in Oostenrijk sinds kort naar aanleiding van bovenvermelde uitspraak van het Oostenrijkse Verfassungsgerichtshof wél een eigen 'WTH'. 'Sinds kort' wil hier zeggen sinds 1-1-2022. Wat betekent dit?

Strafbaar is en blijft 'Aktive Sterbehilfe', het aan iemand toedienen van een dodelijke dosis levensbeëindigende middelen. Ook wanneer dat op (schriftelijk of mondeling) verzoek van de betrokkene gebeurt. Die strafbaarheid geldt voor arts en niet-arts en kent geen uitzonderingen.

Men onderscheidt verder ook nog 'Indirekte Sterbehilfe', zoals we in Nederland 'continue' of 'terminale' sedatie kennen. Op vergelijkbare gronden was en is dit ook in Oostenrijk niet strafbaar.

3 EHRM 29 juli 2002, 2346/02, ECLI:CE:ECHR:2002:0429JUD000234602 (Pretty vs. Verenigd Koninkrijk).

EHRM 20 januari 2011, 31322/07, ECLI:CE:ECHR:2011:0120JUD00313220 (Haas vs. Zwitserland).

EHRM 19 juli 2012, 497/09, ECLI:CE:ECHR:2012:0719JUD000049709 (Koch vs. Duitsland).

EHRM 14 mei 2013, 67810/10, ECLI:CE:ECHR:2014:0930JUD006781010 (Gross vs. Zwitserland).

EHRM 23 juni 2015, 2478/15 & 1787/15, ECLI:CE:ECHR:2015:0623DEC000247815 (Nicklinson & Lamb vs. Verenigd Koninkrijk).

4 Duitsland: ECLI:DE:BVerfG:2020:rs20200226.2bvr234715. Oostenrijk: Verfassungsgerichtshof Österreich, VfGH, Az. G 139/2019, 11.12.2020.

Niet strafbaar is verder ook de ‘Passive Sterbehilfe’ die wij kennen als het ‘afzien van levensverlengende behandeling’ of ‘abstineren’. Hierbij speelt het (schriftelijke of mondelinge) verzoek van de patiënt een doorslaggevende rol.

Niet langer strafbaar en daarom dus toegestaan onder strikte voorwaarden is per 1-1-2022 ‘Assistierter Suizid’, de natte droom van NVVE en CLW.

Vanaf deze datum maakt de Oostenrijkse wet het mogelijk dat meerderjarige, langdurig ernstig of terminaal zieke personen een zogenaamde ‘stervensbeschikking’ opstellen. Minderjarigen zijn van deze regeling uitgesloten. Die ‘stervensbeschikking’ moet door de persoon die wil overlijden middels een notariële akte worden opgesteld en ingediend. Zolang de levensverwachting niet minder dan 12 weken bedraagt, moet tussen de aanvraag en de uitvoering van de zelfdoding een termijn van ten minste 12 weken verstrijken als bedenktijd. Verder moet deze aanvraag geaccordeerd worden door ten minste twee artsen, van wie er in elk geval één gespecialiseerd moet zijn als ‘palliatief arts’. Na accordering door de artsen kan de patiënt met de beschikking bij de apotheek een speciaal leven-beëindigend medicijn afhalen. De levensbeëindiging moet door de patiënt zelf gerealiseerd worden.

Duitsland

Tot eind februari 2020 was in Duitsland hulp bij zelfdoding strafbaar, hoewel ernstig zieken in “zeer uitzonderlijke situaties” het recht op een middel tot zelfdoding kregen. Nadat betrokkenen een rechtszaak hadden aangespannen tegen de wet die het verlenen van hulp bij zelfdoding in georganiseerd verband strafbaar stelde, werd de wet door het Duitse Bundesverfassungsgericht ongrondwettig verklaard en ingetrokken. Daarna volgde veel discussie, waaruit ook duidelijk werd dat de staat geen verplichting heeft tot het verstrekken van middelen tot zelfdoding.

Er volgde echter voorsnog geen nieuwe regelgeving van de kant van de politiek. Voor hulp bij zelfdoding resteert momenteel dus nog een juridisch grijs gebied. Wel liggen er momenteel een drietal voorstellen ter politieke behandeling door de Bundestag, het Duitse Parlement. Het meest kansrijke voorstel vertoont daarbij – niet echt verwonderlijk natuurlijk – een grote overeenkomst met de nieuwe situatie in buurland Oostenrijk. Alle voorstellen gaan overigens uit van de beoordeling van de stervenswens door twee artsen/psychiaters, verplichte bedenktijd, en zo voort. Op zo’n met Oostenrijk vergelijkbaar voorstel zal het, even voorspelbaar als de uitkomst in de zaak van de CLW tegen de Nederlandse Staat, in Duitsland ook ongetwijfeld uitdraaien.

Zelfbeschikking

Maar dat achtergebleven Nederland, hoe staat het daar eigenlijk? Een blik op, bij wijze van voorbeeld, het Jaarverslag 2022 van de Regionale Toetsingscommissies Euthanasie (RTE) laat zien dat er in dat jaar in Nederland in 8501 gevallen een verzoek om levensbeëindiging op verzoek werd gehonoreerd⁵. Dat is én blijft in zowel Oostenrijk als Duitsland onmogelijk want zonder uitzondering verboden. Ook voor artsen.

Een actueel punt van discussie in Nederland is verder hoe binnen de WTLH om te gaan met verzoeken gemotiveerd als ‘voltooid leven’ of ‘klaar met leven’. Omdat dat strikt genomen niet mogelijk is, moet (en kan) het beroep op een ‘stapeling van ouderdomsklachten’ hier doorgaans uitkomst bieden, dat wil zeggen: in Nederland. In Oostenrijk en Duitsland is het honoreren van een dergelijk verzoek hoe dan ook niet toegestaan. Aan niemand.

Wat in het Oostenrijks/Duitse ideaal van de NVVE en CLW rest is de mogelijkheid tot hulp bij de zelfdoding, en wel van “langdurig ernstig of terminaal zieke personen”, en dan afhankelijk van het oordeel van “tenminste twee artsen”. Wie dit beschouwt als de realisering van het ideaal van zelfbeschikking over het eigen levenseinde, die mag het zeggen.

Nu is het natuurlijk zo dat de CLW ook niet de partij is waarvan het optreden zal bijdragen aan het opheffen van de strafbaarheid van hulp bij zelfdoding (art. 294, lid 2). Dat optreden wordt immers gekenmerkt door een pijnlijk gebrek aan zorgvuldigheid en verantwoordelijkheid, met in een aantal gevallen dodelijk gevolg. De rechtszaken in dat kader tegen (ex-)leden en (ex-)bestuursleden van de CLW zullen helaas vooral koren op de molen zijn van diegenen die de strafbaarheid van hulp bij zelfdoding juist willen handhaven.

In de uitspraak van 14 december liet de rechtbank na een overzicht van de Europese jurisprudentie, onder 5.15 weten: “De rechtbank stelt voorop dat uit de hiervoor weergegeven rechtspraak van het EHRM volgt dat eenieder op grond van artikel 8 EVRM het recht heeft om te beslissen op welke wijze en op welk moment zijn leven wordt beëindigd, op de voorwaarde dat die persoon in staat is vrijelijk zijn wil te bepalen en daarnaar te handelen.” Duidelijk, niet waar.

Maar het buiten de WTLH *praktisch* realiseren van dit aldus erkende *recht* op zelfbeschikking over het levenseinde, en dat inclusief het recht op het kunnen ontvangen c.q. verlenen van eventueel noodzakelijke hulp daarbij (dat wil dus zeggen: het afschaffen van art. 294 lid 2), is alleen mogelijk

5 De verwaarlozing van de mogelijkheid tot het verlenen van hulp bij zelfdoding spreekt duidelijk uit het gegeven dat daarvan in slechts 186 gevallen sprake was over 2022.

wanneer dat gepaard gaat met het besef en de erkenning van een *plicht*, namelijk de *plicht dat recht op zorgvuldige wijze te gebruiken*.

Bij het streven naar het realiseren van dit recht – een streven dat ik graag onderschrijf – komt het dus aan op een praktijk waarin dergelijke hulp op een, ook met het oog op de eisen van de Europese rechters verantwoorde wijze, geleverd wordt. De afschaffing van lid 2 van art. 294 Sr (hulp bij...) zou daarom vergezeld moeten gaan van een gelijktijdige aanscherping van lid 1 van datzelfde artikel (aanzetten tot...). Concreet zou dat aangescherpte lid 1 bijvoorbeeld de strafbaarheid impliceren van de CLW, op grond van het door de CLW kritiekloos propageren en beschikbaar proberen te krijgen van natrium-azide als middel voor iedereen boven de 18 jaar die zijn/haar leven zou willen beëindigen. Hetzelfde zou gelden voor de even onverantwoorde (ex-)CLW-leden die in het bewuste middel zijn gaan handelen.⁶

Het komt er uiteindelijk op neer dat opheffen van de strafbaarheid van het verlenen van hulp bij deze zelfbeschikking over het eigen levenseinde alleen mogelijk is wanneer dat gepaard gaat met een zorgvuldige praktijk van dergelijke hulpverlening. En daaraan ontbreekt het momenteel, concreet, ten enenmale. Zelf beschikken doe je niet over het leven van een ander. Dat een dergelijke praktijk echter wel degelijk mogelijk is, of in elk geval was, wordt bijvoorbeeld duidelijk in het informatieve promotieonderzoek van Martijn Hagens naar het werk van de in de jaren 2011-2015 met Stichting de Einder samenwerkende counselors.⁷

Het kan dus wel degelijk, al is er nog veel werk te verrichten, maar daarbij helpt het echt niet om het gras van de burens groener te verklaren. Integendeel, zou ik in dit verband zeggen: “It’s good to touch the green, green grass of home.”

Over de auteur

Ton Vink (ninewells.nl) werkte ruim twintig jaar als consulent voor vragen rond het levenseinde. In 2007 werd hij voor de Rechtbank Amsterdam vrijgesproken van overtreding van art. 294 Sr (hulp bij zelfdoding).

6 Het door de CLW ingestelde hoger beroep tegen de uitspraak van 14 december 2022 is dan ook net zo kansloos als de rechtsgang als zodanig.

7 Martijn Hagens promoveerde mei 2022 aan de VU te Amsterdam. Waarschijnlijk om aan een verplichte verwijzing naar 113 te ontkomen, kreeg zijn proefschrift de afschrikkende titel *Non-punishable assistance in intentionally ending one’s own life outside the Termination of life on request and assisted suicide review procedures Act*. (Enschede, 2022, 281 pp.)